

Arbeidsparticipatie van vrouwen rond de echtscheiding

Anne Marthe Bouman

Ooit gescheiden moeders werken even vaak als gehuwd gebleven moeders, ongeacht of ze na de geboorte van hun jongste kind werkten of niet. De cijfers laten zien dat gescheiden moeders vaker zijn gestopt met werken, maar ook vaker zijn begonnen met werken dan moeders die gehuwd zijn gebleven. Na correctie voor onder meer opleidingsniveau en aantal kinderen, blijkt echter dat gescheiden moeders na een echtscheiding niet vaker werken, maar per week gemiddeld wel ongeveer vijf uur meer werken dan moeders die gehuwd gebleven zijn. Het wel of niet samenwonen na scheiding is niet bepalend voor de vraag of een moeder werkt en hoeveel uren ze werkt. Laag opgeleide gescheiden moeders werken minder vaak dan middelbaar en hoog opgeleide moeders. Als ze werken, is er echter geen verschil tussen laag, middelbaar en hoog opgeleide moeders wat betreft het aantal gewerkte uren. Gescheiden, werkende moeders werken vergeleken met gehuwd gebleven moeders al meer uren, waardoor een hoger opleidingsniveau minder kan bijdragen aan de toename van het aantal gewerkte uren.

Dit onderzoek is uitgevoerd binnen het 'Strategisch Programma Sociale Dynamiek en Arbeidsmarkt' van het CBS. Dit programma heeft als hoofddoelstelling het ontwikkelen van nieuwe, samenhangende statistische informatie over arbeidsmarkt-, huishoudens-, inkomens- en vermogensdynamiek. Het programma is gericht op kwaliteitsverbetering en vernieuwing van het reguliere CBS-werkprogramma, in samenwerking met universiteiten en onderzoeksinstituten. Zie voor meer informatie: <http://www.cbs.nl/nl/service/onderzoek/strat-ondz/SDA/index-SDA.htm>.

1. Inleiding

Een echtscheiding brengt verscheidene gevolgen met zich mee, van zowel emotionele als financiële aard. Vooral vrouwen die financieel afhankelijk zijn van hun man, ondervinden op de korte termijn forse verliezen in koopkracht door de scheiding (onder meer Bouman, 2004a). Vooral voor vrouwen met kinderen heeft een echtscheiding vaak negatieve financiële gevolgen. Moeders werken over het algemeen minder dan kinderloze vrouwen en worden na de echtscheiding dan ook veelal afhankelijk van de bijstand. De zorg voor de kinderen komt na de echtscheiding alleen op hen neer, waardoor er minder tijd overblijft om te werken. Uit een onderzoek van Hooghiemstra en Knijn (1997) bleek dat alleenstaande moeders minder vaak buitenshuis werken dan samenwonende of gehuwde moeders, maar als ze buitenshuis werken, doen ze dat voor meer uren per week. Het combineren van een parttime baan met de zorg voor kinderen is waarschijnlijk financieel zo weinig lonend dat alleenstaande ouders met het daarmee verdiende inkomen nauwelijks boven het bijstandsniveau uitstijgen.

Eerder onderzoek heeft laten zien dat vrouwen over het algemeen iets meer gaan werken na een scheiding (Finnie, 1993). Fokkema (2001) heeft in haar onderzoek laten zien dat (meer) gaan werken een goede manier is om de negatieve gevolgen van een echtscheiding teniet te doen. Dit blijkt echter alleen effectief voor hoger opgeleide vrouwen en/of vrouwen die gedurende het (vorige) huwelijk binding met de arbeidsmarkt hadden. Ook het onderzoek van Bouman (2004b) naar de langetermijngevolgen van echtscheiding laat zien dat het weer beginnen met werken een positief effect heeft op de koopkracht. Gescheiden vrouwen die weer beginnen met werken, maken echter maar een klein deel uit van de totale groep gescheiden vrouwen. Slechts 5 procent van de gescheiden vrouwen begint na de echtscheiding weer met werken.

Of iemand meer of minder uren is gaan werken, kon op grond van dit onderzoek, gebaseerd op het Inkomens Panel Onderzoek van het CBS, niet worden onderzocht. Alleen de overgangen van inkomen uit loon van belangrijkste naar niet-belangrijkste inkomensbron (en andersom) konden worden bekeken. Vrouwen die weer begonnen met werken, hadden in het jaar vóór de echtscheiding inkomen uit loon daarom niet als belangrijkste inkomensbron, en in het jaar na de echtscheiding wel.

Ook is uit onderzoek gebleken dat een eerdere scheiding de kans vergroot op een nieuwe scheiding (Ghysels, 2004). Hierdoor valt te verwachten dat vrouwen anticiperen op een mogelijk nieuwe scheiding en de gevolgen daarvan. De gedachte aan een mogelijke scheiding en de eerdere ervaring met de gevolgen, kunnen ertoe bijdragen dat vrouwen juist blijven werken om zo financieel minder afhankelijk te zijn van de nieuwe partner. Dit blijkt ook uit Poortman en Fokkema (2001). Gescheiden vrouwen die na een scheiding opnieuw zijn gaan samenwonen, werken vaker dan vrouwen die niet zijn gescheiden. Ook werken hertrouwde gescheiden vrouwen op hun beurt weer meer dan alleenstaande gescheiden vrouwen. Blijkbaar geven vrouwen hun na de scheiding verworven economische zelfstandigheid niet op wanneer ze met een nieuwe partner gaan samenleven.

Dit artikel beschrijft de effecten van echtscheiding op de arbeidsmarktloopbaan van vrouwen. Daarbij is het van belang dat enerzijds wordt gekeken naar het al dan niet werkzaam zijn, en anderzijds naar het aantal gewerkte uren. De hoogte van het inkomen, en hiermee ook het opleidingsniveau, speelt een rol bij de vraag of het werk voldoende lonend is. Omdat vrouwen met kinderen het grootste deel uitmaken van alle gescheiden vrouwen en omdat de aanwezigheid van kinderen van grote invloed is op de arbeidsparticipatie van vrouwen, zullen de analyses in dit onderzoek voornamelijk gericht zijn op moeders. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen gescheiden moeders met en zonder nieuwe partner. Omdat een nieuwe partner een inkomen in het huishouden inbrengt, hoeft de vrouw niet

langer alleen zorg te dragen voor de inkomsten. Bovendien kan de nieuwe partner bijdragen aan de zorg voor de kinderen.

In dit onderzoek zal worden onderzocht of een scheiding op de lange termijn nadelige gevolgen heeft voor de arbeidsparticipatie. Hierbij wordt de vraag gesteld of ooit gescheiden vrouwen, die nu wel of niet samenwonen, meer of minder vaak werken dan vrouwen die niet zijn gescheiden, maar nog steeds gehuwd zijn. Naar verwachting zullen gescheiden vrouwen vaker werken, omdat ze zo de negatieve financiële gevolgen van een echtscheiding te boven kunnen komen en omdat ze door de ervaring van een scheiding in financieel opzicht onafhankelijker willen zijn. Verder zal worden nagegaan of de bevinding van Hooghiemstra en Knijn (1997) wordt bevestigd. Dit zou betekenen dat gescheiden, alleenstaande moeders, die dus niet samenwonen met een nieuwe partner, minder vaak werken. Als ze werken, zullen ze dan wel langer werken om zo, bijvoorbeeld, de extra kosten van kinderopvang te kunnen betalen.

2. Methode

Voor dit onderzoek is gebruikgemaakt van gegevens over drie jaren uit het Onderzoek Gezinsvorming (OG) van het CBS, te weten 1993, 1998 en 2003. De analyses hebben betrekking op de vrouwen die een eerste huwelijk hebben meegemaakt en die binnen dat eerste huwelijk één, twee of drie kinderen hebben gekregen. Om tot toereikende aantallen te komen, zijn de gegevens uit de drie verschillende OG's samengevoegd.

Uit het OG is de werksituatie rond de echtscheiding niet bekend. Om toch een idee te krijgen van het effect van een echtscheiding op de arbeidsparticipatie, wordt de werksituatie op het moment vlak na de geboorte van het jongste kind vergeleken met de huidige werksituatie.

Vrouwen die vóór de geboorte van het jongste kind werkten, kregen de vraag voorgelegd of ze evenveel, minder of meer zijn gaan werken, of dat ze gestopt zijn met werken na de geboorte van het kind.

Vrouwen die vóór de geboorte van het jongste kind niet werkten, werden niet ondervraagd over de situatie na de geboorte van het kind. In dit onderzoek zullen zij worden meegenomen als niet werkend vlak na de geboorte van het jongste kind. De huidige werksituatie is de situatie op het moment van interview. Aan alle vrouwen is de vraag gesteld of ze op dit moment een betaalde werkkring hebben van twaalf uur of meer. In het vervolg worden met werkende vrouwen steeds vrouwen bedoeld die een baan

hebben van twaalf uur of meer, en met niet-werkende vrouwen degenen die geen baan hebben of een baan van minder dan twaalf uur. De verandering in werksituatie van gescheiden moeders zal worden vergeleken met die van een referentiegroep, namelijk de moeders die gehuwd gebleven zijn. Binnen de groep gescheiden moeders zal een vergelijking worden gemaakt tussen vrouwen die wel en geen nieuwe partner hebben met wie ze een huishouden vormen.

De verandering in arbeidsparticipatie kan door een aantal factoren worden beïnvloed. Allereerst is het van belang een onderscheid te maken naar vrouwen van verschillende leeftijden. Oudere vrouwen hebben de hele levensloop wat betreft trouwen, kinderen krijgen en eventueel scheiden al achter de rug, maar de jongere vrouwen niet. Het kan bij de jongere gehuwd gebleven vrouwen natuurlijk nog zo zijn dat ze op een later tijdstip alsnog gaan scheiden. Daarnaast is een onderscheid in aantal kinderen en de leeftijd van het jongste kind belangrijk. Vrouwen met meer kinderen en ook nog jonge kinderen zullen meer tijd nodig hebben voor de zorg van deze kinderen en dus wellicht minder werken dan vrouwen met oudere kinderen.

Verder worden in deze analyses ook opleidingsniveau en de duur sinds de echtscheiding meegenomen. Omdat de langetermijngevolgen van het ooit gescheiden zijn zullen worden nagegaan, is het van belang onderscheid te maken naar het aantal jaren dat is verstreken sinds de echtscheiding. De werksituatie van vrouwen die al langer gescheiden zijn, wordt wellicht minder sterk door de echtscheiding beïnvloed dan die van vrouwen die nog maar kort geleden scheidden. Vrouwen die al langer gescheiden zijn, hebben daarnaast ook oudere kinderen dan vrouwen die nog maar kort gescheiden zijn.

Als verklarende variabelen bij de veranderingen in werksituatie worden een aantal factoren meegenomen: hoogst behaalde opleiding op moment van interview, geboortecohort, aantal eigen kinderen, leeftijd jongste kind ten tijde van het interview, leeftijd jongste kind ten tijde van de echtscheiding en duur sinds de echtscheiding.

3. Resultaten

Een eerste vergelijking tussen al dan niet samenwonende gescheiden vrouwen en gehuwd gebleven vrouwen is weergegeven in *staat 1*. Hierin is tevens onderscheid gemaakt naar vrouwen met en vrouwen zonder kinderen. Weergegeven is de grootte van de verschillende groepen en het percentage vrouwen per groep dat werkt op het moment van interview.

Staat 1
Percentage werkende vrouwen en aantal uur dat ze werken, met en zonder kinderen

	Met kinderen			Zonder kinderen		
	werkt	gemiddeld aantal uren	totaal	werkt	gemiddeld aantal uren	totaal
	%		absoluut	%		absoluut
Gehuwd gebleven	48	20	5 089	82	32	1 126
Gescheiden, samenwonend	50	25	437	72	32	89
Gescheiden, niet-samenwonend	52	28	479	74	33	115

Uit deze staat blijkt duidelijk dat kinderloze vrouwen vaker werken dan vrouwen met kinderen. Dit geldt voor zowel gescheiden als gehuwd gebleven vrouwen. Tussen de gehuwd gebleven en al dan niet samenwonende gescheiden moeders bestaan geen grote verschillen wat betreft het percentage dat werkt. Gescheiden moeders die op het moment van interview niet samenwonen, werken iets vaker (52 procent) en werken ook meer uren (gemiddeld 28). Gehuwd gebleven moeders zijn het minst vaak werkzaam (48 procent), en werken ook het laagste aantal uren (20). Dit komt overeen met de eerder uitgesproken verwachting dat gescheiden moeders, alleenstaand of weer samenwonend, meer werken dan gehuwd gebleven moeders. Het komt echter niet overeen met de resultaten van Hooghiemstra en Knijn (1997), die vonden dat alleenstaande moeders minder vaak werken, maar wel langer werken.

Gescheiden moeders werken iets meer omdat ze hierdoor de negatieve financiële gevolgen van een echtscheiding beter kunnen opvangen. Daarnaast kan het zijn dat moeders die een echtscheiding ervaren hebben, weten hoe belangrijk het is om financieel onafhankelijk te zijn. Bij kinderloze vrouwen is dit verband niet aanwezig. Van de kinderloze vrouwen werken juist de gehuwd gebleven vrouwen het meest (82 procent); dit in tegenstelling tot de gescheiden vrouwen van wie 72 procent van de momenteel samenwonenden werkt en 74 procent van de momenteel niet-samenwonenden. De drie groepen kinderloze vrouwen werken wel eenzelfde aantal uren (32). Dit is meer dan dat van vrouwen met kinderen. Kinderloze vrouwen zijn, omdat ze zelf meer werken, vaak minder afhankelijk van hun echtgenoot dan vrouwen met kinderen. De gevolgen van een echtscheiding zijn voor kinderloze vrouwen dan ook minder groot (Bouman, 2004a).

Het doel van dit onderzoek is na te gaan wat de gevolgen zijn van een echtscheiding op de arbeidsparticipatie. Daarnaast zal worden gekeken naar de huidige arbeidsparticipatie, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen vrouwen die na de geboorte van hun jongste kind wel en niet werkten. De onderzoekspopulatie bestaat voor deze analyses dan ook uitsluitend uit vrouwen met kinderen. Vrouwen met kinderen geboren na de echtscheiding worden niet meegenomen. Met jongste kind wordt dus bedoeld het laatstgeboren kind binnen het beëindigde huwelijk.

Om de verandering in arbeidsparticipatie in een goed perspectief te kunnen plaatsen, is het zinvol te weten hoeveel moeders na de geboorte van het jongste kind werken. De meerderheid van de moeders blijkt na de geboorte van het jongste kind niet te werken. Ruim driekwart, van zowel moeders die gehuwd zijn gebleven als gescheiden moeders, is na de geboorte van het jongste kind niet werkzaam (staat 2).

Uit staat 3 blijkt dat van het kleine aandeel vrouwen dat kort na de geboorte van het jongste kind werkt (ongeveer een vijfde), van de gescheiden vrouwen een groter deel (ruim een derde) is gestopt dan van de gehuwd gebleven vrouwen (bijna een kwart). Binnen de groep gescheiden moeders zijn de momenteel niet samenwonende moeders iets vaker gestopt dan de moeders die momenteel wel samenwonen. Dit kan worden verklaard door het feit dat ze niemand hebben om de zorg voor de kinderen mee te delen. Wellicht is het voor deze alleenstaande gescheiden

Staat 2
Percentage moeders dat wel of niet werkt na de geboorte van het jongste kind

	Werkt	Werkt niet
	%	
Gehuwd gebleven	23	77
Gescheiden, samenwonend	24	76
Gescheiden, niet-samenwonend	19	81

Staat 3
Verandering arbeidsparticipatie van werkende moeders

	Werkte vlak na de geboorte van het jongste kind	
	werkt nog moment interview	werkt niet moment interview
	%	
Gehuwd gebleven	77	23
Gescheiden, samenwonend	66	34
Gescheiden, niet-samenwonend	63	37

moeders te weinig lonend om te werken, omdat een zeer groot deel van wat ze zouden verdienen opgaat aan kinderopvang. Waarschijnlijk is het voor deze groep vrouwen voordeliger om zelf voor de kinderen te zorgen.

Tussen gescheiden en gehuwd gebleven moeders die vlak na de geboorte van het jongste kind niet werkten, bestaan kleine verschillen in het percentage dat is gaan werken (staat 4). Gehuwd gebleven moeders die niet werkten na de geboorte van hun jongste kind, beginnen minder vaak (36 procent) weer met werken dan gescheiden moeders.

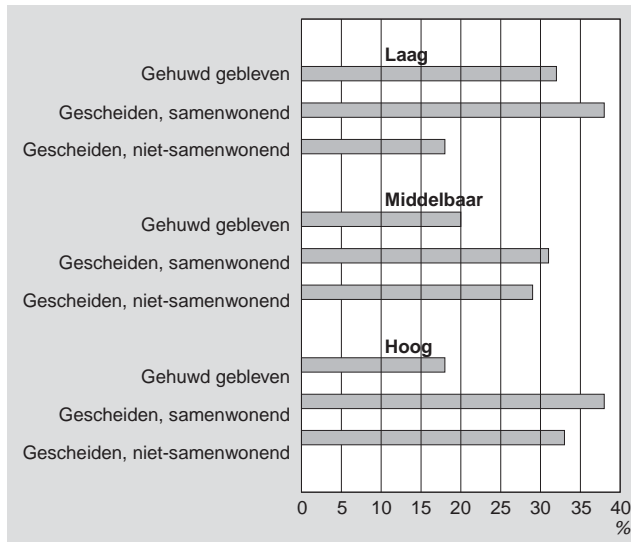
Staat 4
Verandering arbeidsparticipatie van niet-werkende moeders

	Werkte niet vlak na de geboorte van het jongste kind	
	werkt ook niet moment interview	werkt wel moment interview
	%	
Gehuwd gebleven	64	36
Gescheiden, samenwonend	59	41
Gescheiden, niet-samenwonend	56	44

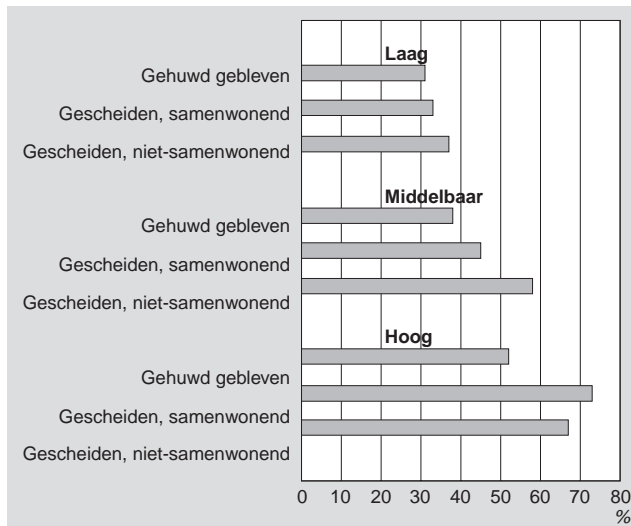
Wie zijn de vrouwen die na de geboorte van het jongste kind werkten en nu niet meer werken? En wie zijn de vrouwen die toen niet werkten en nu wel weer werken? Om deze vragen beter te kunnen beantwoorden zijn beide groepen onderscheiden naar opleidingsniveau: laag, middelbaar en hoog. Grafiek 1 laat het percentage zien van de moeders die na de geboorte van het jongste kind werkten en inmiddels zijn gestopt met werken. Grafiek 2 laat het percentage zien van moeders die toen niet werkten en nu wel werken.

Vermeld is al dat gescheiden vrouwen enerzijds vaker zijn gestopt met werken, maar ook vaker zijn begonnen met werken dan gehuwd gebleven vrouwen (staat 3 en 4). Uit

1. Percentage moeders dat toen werkte en nu niet werkt, naar opleidingsniveau

2. Percentage moeders dat toen¹⁾ niet werkte en nu wel werkt, naar opleidingsniveau

¹⁾Toen: vlak na de geboorte van het jongste kind, nu: op moment van interview.

grafiek 1 blijkt dat middelbaar, en in nog sterkere mate hoog opgeleide, gescheiden moeders vaker stoppen met werken dan gehuwd gebleven moeders van hetzelfde opleidingsniveau. Bij de laag opgeleide moeders zijn de gescheiden, momenteel samenwonende moeders vaker gestopt en de gescheiden, momenteel niet-samenwonende moeders juist minder vaak gestopt dan gehuwde moeders. Verder toont grafiek 2 dat van de niet-werkenden, voornamelijk de hoog opgeleide, gescheiden moeders nu wel weer werken. Van de gescheiden moeders zijn het dus de hoog opgeleiden die zowel het vaakst stoppen met werken als het vaakst beginnen met werken. Een verklaring hiervoor kan zijn dat gescheiden moeders door de scheiding in een andere situatie terechtkomen, en hun arbeidsparticipatie daaraan aanpassen. Gehuwd gebleven moeders hebben wellicht minder redenen om hun arbeidsparticipatie te veranderen. Moeders die werkten na de geboorte

van hun jongste kind en vervolgens zijn gescheiden, stoppen met werken omdat ze, nu ze alleenstaand zijn, meer tijd nodig hebben voor de zorg van de kinderen en het huishouden. Moeders die niet werkten na de geboorte van hun jongste kind en vervolgens zijn gescheiden, missen het inkomen van hun ex-echtgenoot en moeten nu zelf voor inkomen zorgen, waardoor ze er juist voor kiezen weer te gaan werken. Dit geldt vooral voor de hoger opgeleiden, omdat het voor hen meer loont om te werken dan voor laag opgeleiden. Laag opgeleiden verdienen gemiddeld minder, waardoor het verschil tussen bijstand en een eigen inkomen voor hen minder groot is.

4. Multivariate toetsing

Empirische toetsing zal moeten uitwijzen of de in de vorige paragraaf besproken verschillen tussen gehuwde en gescheiden moeders significant zijn, en of ze blijven bestaan als wordt gecorrigeerd voor andere, op de arbeidsparticipatie van invloed zijnde, factoren als opleiding, aantal kinderen, leeftijd jongste kind en de werksituatie vlak na de geboorte van het jongste kind. Getoetst zal worden of de gevonden verschillen in staat 1 blijven bestaan na correctie voor bovengenoemde verklarende factoren. Werken gescheiden moeders inderdaad vaker en langer dan gehuwd gebleven moeders? En werken de alleenstaande, gescheiden moeders inderdaad vaker dan samenwonende, gescheiden moeders? De verwachting dat alleenstaande gescheiden moeders minder vaak werken, maar dat ze, als ze werken, meer uren werken, werd door de resultaten in staat 1 tegengesproken.

Staat 5
Verdeling gescheiden en gehuwd gebleven vrouwen naar verschillende controlefactoren

	Gehuwd gebleven	Gescheiden, samenwonend	Gescheiden, niet-samenwonend
%			
Leeftijd moeder			
29 jaar of jonger	10	5	4
30-39 jaar	40	33	31
40-49 jaar	33	36	41
50 jaar of ouder	17	26	24
Opleidingsniveau			
laag	42	53	51
middelbaar	41	32	32
hoog	17	15	17
Aantal kinderen			
1	23	32	33
2	61	51	52
3	16	17	15
Leeftijd jongste kind op moment interview			
0-4 jaar	31	19	8
5 jaar of ouder	69	81	92
Duur sinds scheiding			
0-5 jaar		15	41
6 jaar of langer		85	59

Staat 5 laat een duidelijk verschil zien tussen gescheiden en nog gehuwde moeders. Zo zijn de gescheiden moeders relatief iets ouder, zijn ze lager opgeleid en hebben ze vaker één kind en minder vaak twee kinderen dan nog gehuwde vrouwen. Bovendien is het jongste kind van gescheiden moeders over het algemeen ouder dan het jongste kind van gehuwd gebleven moeders. Daarnaast zijn er ook verschillen tussen gescheiden moeders die nu wel en niet samenwonen. De alleenstaande moeders hebben een ouder jongste kind dan de opnieuw samenwonende moeders, en zijn over het algemeen pas kortere tijd gescheiden dan de samenwonende moeders.

Deze verschillen zijn van invloed op de wijze waarop de verschillende groepen vrouwen zich gedragen op de arbeidsmarkt. Om een goed beeld te krijgen van de verschillen wat betreft arbeidsparticipatie tussen enerzijds gescheiden en gehuwde moeders, en anderzijds de wel of niet samenwonende, gescheiden moeders, zullen bovengenoemde factoren worden meegenomen in de empirische toetsing.

4.1 Gescheiden versus gehuwd gebleven moeders

Voor het toetsen van het verschil tussen gescheiden vrouwen en gehuwd gebleven vrouwen wat betreft de vraag of ze werken, en zo ja, hoeveel uren, is een lineaire regressieanalyse uitgevoerd. In deze regressieanalyse is het wel of niet werkzaam zijn opgenomen als afhankelijke variabele. De verklarende variabelen die in deze test zijn opgenomen, zijn de werksituatie na de geboorte van het jongste kind, de leeftijd van de vrouw en de leeftijd van haar jongste kind op het moment van interview, het opleidingsniveau en aantal kinderen dat ze heeft. Ditzelfde is gedaan voor het aantal uren dat een moeder werkt, mits ze werkzaam is, als afhankelijke variabele. De resultaten van de regressieanalyse zijn, wat betreft het wel of niet werkzaam zijn, weergegeven in staat 6. Staat 7 geeft de resultaten die betrekking hebben op het aantal uren dat gescheiden moeders en gehuwd gebleven moeders werken.

De constante geeft de resultaten voor de referentiegroep. Deze bestaat uit moeders die niet gescheiden zijn (gehuwd gebleven), geen werk hadden na de geboorte van het jongste kind, laag opgeleid zijn, één kind hebben, jonger dan 30 jaar zijn en een jongste kind hebben dat jonger dan vijf jaar is. In onderstaande staten is te zien wat de bijdrage is van de verschillende variabelen aan het wel of niet werkend zijn en het aantal uren dat wordt gewerkt.

Van de referentiegroep, de gehuwd gebleven moeders die na de geboorte van het jongste kind niet-werkend waren, werkt momenteel 28 procent. Van de moeders die gescheiden zijn, werkt ruim 30 procent (27,5 + 2,8). Dit percentage wijkt echter niet significant af van het percentage werkende moeders die gehuwd gebleven zijn ($p = 0,175$). Dit spreekt de veronderstelling tegen dat gescheiden moeders vaker zouden werken.

Van de moeders die na de geboorte van hun jongste kind wel werkten, werkt 61 procent (28 + 33) ook nu nog. Dit betekent dat de overige 39 procent is gestopt met werken. Opleidingsniveau, het aantal kinderen en de leeftijd van de moeder en het jongste kind, zijn significant van invloed op

Staat 6
Lineaire regressie, gescheiden versus gehuwd gebleven moeders (afhankelijke variabele percentage nu werkend)

Model	B	t	Sig.
Referentiegroep (Constant)	0,275	9,378	0,000
Gescheiden	0,028	1,358	0,175
Werk toen	0,330	17,806	0,000
Middelbaar opgeleid	0,082	4,980	0,000
Hoog opgeleid	0,197	8,972	0,000
2 Kinderen	-0,039	-2,108	0,035
3 Kinderen	-0,154	-6,388	0,000
Leeftijd moeder 30-39 jaar	0,077	2,492	0,013
Leeftijd moeder 40-49 jaar	0,081	2,270	0,023
Leeftijd moeder 50 jaar of ouder	-0,063	-1,717	0,086
Jongste kind 5 jaar of ouder ten tijde interview	0,074	3,197	0,001
R ²	0,145		

het nu wel of niet werkzaam zijn. Hoe hoger het opleidingsniveau en hoe ouder het jongste kind, hoe vaker een moeder op het moment van interview werkzaam is. Moeders die tussen de dertig en vijftig jaar zijn, werken ongeveer 8 procentpunten meer dan de moeders jonger dan dertig jaar. De oudere moeders van boven de vijftig jaar werken juist weer iets minder dan de moeders jonger dan dertig jaar, maar dit verschil is niet significant. Moeders met twee kinderen, en vooral moeders met drie kinderen, werken minder vaak dan moeders met één kind. Van de middelbaar opgeleide moeders werkt 8 procentpunten meer en van de hoog opgeleide moeders 20 procentpunten meer dan van de laag opgeleide moeders. Van de hoog opgeleide moeders met één kind die werkten na de geboorte van dit kind, werkt momenteel 80 procent (27,5 + 33,0 + 19,7).

Gescheiden moeders verschillen niet significant van gehuwd gebleven moeders met betrekking tot de vraag of ze werkend zijn op het moment van interview, maar als ze werkend zijn is er wel een significant verschil in aantal uren dat ze werken ($p < 0,001$). Hierbij is gecorrigeerd voor de hierboven genoemde factoren. Gescheiden moeders werken vijf uren meer dan de referentiegroep (de gehuwd gebleven moeders), die gemiddeld 21 uren werkt.

Dit resultaat was reeds zichtbaar in staat 1 en komt overeen met de verwachting dat gescheiden moeders meer werken dan gehuwd gebleven moeders.

Staat 7
Lineaire regressie, gescheiden versus gehuwd gebleven moeders (afhankelijke variabele nu werkend in aantal uren)

Model	B	t	Sig.
Referentiegroep (Constant)	21,117	22,196	0,000
Gescheiden	5,008	8,218	0,000
Werk toen	1,786	3,531	0,000
Middelbaar opgeleid	0,001	0,001	0,999
Hoog opgeleid	3,096	5,082	0,000
2 Kinderen	-2,158	-4,047	0,000
3 Kinderen	-2,209	-2,852	0,004
Leeftijd moeder 30-39 jaar	-0,267	-0,287	0,774
Leeftijd moeder 40-49 jaar	0,780	0,733	0,464
Leeftijd moeder 50 jaar of ouder	2,953	2,554	0,011
Jongste kind 5 jaar of ouder ten tijde interview	2,270	3,332	0,001
R ²	0,095		

Het aantal uren dat een momenteel werkende moeder werkt, wordt verder ook beïnvloed door het na de geboorte van het jongste kind werkzaam zijn, het opleidingsniveau,

het aantal kinderen en de leeftijd van het jongste kind. Evenals bij het wel of niet werkzaam zijn, wordt het aantal uren dat een nu werkende moeder werkt beïnvloed door de werksituatie na de geboorte van het jongste kind. Moeders die werkten na de geboorte van het jongste kind werken nu bijna twee uren meer dan moeders die niet werkten. Middelbaar opgeleide moeders werken hetzelfde aantal uren als laag opgeleiden, maar hoog opgeleide moeders werken significant langer (3 uren). Wat betreft het aantal kinderen kan worden opgemerkt dat moeders met één kind langer werken dan moeders met twee of drie kinderen. Moeders met twee of drie kinderen werken gemiddeld twee uren minder dan moeders met één kind. Daarnaast geldt nog dat als haar jongste kind ouder is dan vijf jaar, ze iets meer uren werkt dan als haar kind nog jonger dan vijf jaar is. Uit staat 6 bleek dat moeders die tussen de dertig en vijftig jaar zijn, vaker werken dan de moeders jonger dan dertig jaar. Ze werken echter niet meer uren dan de moeders jonger dan dertig jaar. Moeders boven de vijftig jaar werken iets minder vaak dan moeders jonger dan dertig jaar, maar werken wel langer.

Geconcludeerd kan worden dat gescheiden moeders niet significant vaker werken dan gehuwd gebleven moeders, maar dat ze wel langer werken. Moeders die werkten na de geboorte van het jongste kind, werken op het moment van interview vaker en ook meer uren dan moeders die niet werkten. Moeders met twee of drie kinderen werken minder vaak en korter dan moeders met één kind. Ook werken laag opgeleide moeders minder vaak en korter dan middelbaar en hoog opgeleide moeders.

4.2 Samenwonende versus niet-samenwonende gescheiden moeders

Eenzelfde analyse als hierboven is uitgevoerd om de verschillen tussen gescheiden, samenwonende en niet-samenwonende moeders te toetsen. Gescheiden moeders die op het moment van interview niet samenwonen, bleken immers iets vaker en ook meer uren te werken dan gescheiden moeders die wel weer samenwonen (staat 1). Dit kwam niet volledig overeen met de verwachting dat niet-samenwonende moeders minder vaak werken, maar dat als ze werken, ze wel langer werken dan samenwonende moeders. Door middel van lineaire regressie is het effect van samenwonen op het momenteel werkzaam zijn getoetst, waarbij ook is gekeken naar het effect van andere verklarende variabelen. Omdat alle moeders in deze analyse gescheiden zijn, kon in plaats van de leeftijd van het jongste kind ten tijde van het interview nu de leeftijd van het jongste kind ten tijde van de echtscheiding worden meegenomen. Daarnaast was het nu ook mogelijk de duur sinds de echtscheiding als verklarende factor mee te nemen. De werksituatie van vrouwen die al langer gescheiden zijn, wordt wellicht minder sterk beïnvloed door de echtscheiding dan de werksituatie van vrouwen die nog maar kort gescheiden zijn. Staat 8 vermeldt de resultaten van de regressieanalyse wat betreft het wel of niet werkzaam zijn. De resultaten die betrekking hebben op het aantal uren dat gescheiden, samenwonende moeders en niet-samenwonende moeders werken, worden gegeven in staat 9.

Staat 8
Lineaire regressie, samenwonende versus niet-samenwonende gescheiden moeders (afhankelijke variabele percentage nu werkend)

Model	B	t	Sig.
Referentiegroep (Constant)	0,379	2,597	0,010
Samenwonend	-0,004	-0,081	0,935
Werk toen	0,027	0,459	0,647
Middelbaar opgeleid	0,169	3,252	0,001
Hoog opgeleid	0,269	3,980	0,000
2 Kinderen	-0,008	-0,163	0,870
3 Kinderen	-0,236	-3,130	0,002
6 Of meer jaar gescheiden	0,025	0,441	0,660
Leeftijd moeder 30-39 jaar	0,151	0,986	0,325
Leeftijd moeder 40-49 jaar	0,101	0,638	0,524
Leeftijd moeder 50 jaar of ouder	-0,074	-0,452	0,652
Jongste kind 5 jaar of ouder ten tijde interview	-0,003	-0,062	0,950
R ²	0,118		

De referentiegroep bestaat in dit model uit gescheiden moeders die niet samenwonen en die na de geboorte van het jongste kind niet werkzaam waren, laag opgeleid zijn, één kind hebben, minder dan vijf jaar gescheiden zijn, jonger dan 30 jaar zijn en van wie het jongste kind jonger dan vijf jaar is op het moment van de echtscheiding. Van deze referentiegroep werkt momenteel 38 procent. Samenwonende, gescheiden moeders werken even vaak als de niet-samenwonende gescheiden moeders ($p = 0,935$). Dit strookt niet met de verwachting dat alleenstaande, dus niet-samenwonende, moeders minder vaak werken. Of een ooit gescheiden moeder momenteel samenwoont of niet, is dus niet bepalend voor de vraag of ze werkt.

Van de laag opgeleide gescheiden moeders die na de geboorte van hun jongste kind wel werkten, werkt 41 procent ($37,9 + 2,7$) ook momenteel nog. Dit betekent dat 59 procent is gestopt met werken. Van de middelbaar en hoog opgeleide werkende, gescheiden moeders werkt respectievelijk 58 en 68 procent nog steeds en is dus 42 en 32 procent gestopt. Ook het aantal kinderen is significant van invloed op het nu wel of niet werken. Gescheiden moeders met twee kinderen werken even vaak als gescheiden moeders met één kind. Gescheiden moeders met drie kinderen werken echter minder vaak. Het aantal werkenden onder hen ligt 24 procentpunten lager dan onder de moeders met één kind.

De leeftijd is bij gescheiden moeders niet van belang voor de vraag of ze wel of niet werkt. Ook de leeftijd van het jongste kind op het moment van echtscheiding doet er niet toe. Gescheiden moeders met een kind dat bij scheiding jonger was dan vijf jaar, werken niet meer of minder dan gescheiden moeders met een kind van vijf jaar of ouder. De werksituatie van vrouwen die al langer gescheiden zijn, is niet anders dan die van vrouwen die slechts een aantal jaren gescheiden zijn.

Gescheiden, samenwonende moeders verschillen niet significant van de niet-samenwonende moeders wat betreft de vraag of ze op het moment van interview werken. Ook wat betreft het aantal uren dat ze werken, komt de verwachting niet uit. De verwachting dat werkende, niet-samenwonende moeders meer uren werken dan samenwonende moeders, wordt tegengesproken door staat 9 die laat zien dat er geen significant verschil is tussen niet en wel samenwonende moeders ($p = 0,126$). Gescheiden moeders

werken gemiddeld 30 uur. De momenteel samenwonende moeders werken wel iets minder (ongeveer twee uren), maar dit verschil is niet significant.

Het aantal uren dat een nu werkende moeder werkt, wordt verder wel beïnvloed door het aantal kinderen en het aantal jaren dat sinds de scheiding is verlopen. Wat betreft het aantal kinderen valt te zeggen dat gescheiden moeders met één kind langer werken dan moeders met twee of drie kinderen. Alleen het verschil tussen gescheiden moeders met één en met drie kinderen is significant ($p = 0,032$). Gescheiden moeders met drie kinderen werken gemiddeld bijna zes uren minder dan moeders met één kind. In tegenstelling tot het wel of niet werkend zijn, wordt het aantal uren dat een gescheiden moeder werkt wel beïnvloed door de duur van de echtscheiding ($p = 0,002$). Moeders die zes jaar of langer gescheiden zijn, werken vijf uur meer dan moeders die vijf jaar of korter gescheiden zijn.

Het opleidingsniveau heeft in dit model geen invloed op het aantal uren dat een moeder werkt. Dit komt doordat in deze analyse alleen de werkende moeders zijn opgenomen. Werken gescheiden vrouwen, dan doet het er kennelijk niet toe hoe hoog ze zijn opgeleid voor het aantal uren dat ze werken. Bij de totale groep moeders zagen we nog wel een effect van opleidingsniveau op het aantal uren dat een moeder werkt. Ook de leeftijd van de moeder en de leeftijd van het jongste kind zijn niet van invloed op het aantal uren dat een gescheiden moeder werkt.

Staat 9
Lineaire regressie, samenwonend versus niet-samenwonend gescheiden moeders (afhankelijke variabele nu werkend in aantal uren)

Model	B	t	Sig.
Referentiegroep (Constant)	30,020	6,945	0,000
Samenwonend	-2,067	-1,535	0,126
Werk toen	-0,202	-0,132	0,895
Middelbaar opgeleid	0,956	0,659	0,511
Hoog opgeleid	1,230	0,715	0,475
2 Kinderen	-2,262	-1,644	0,102
3 Kinderen	-5,671	-2,164	0,032
6 Jaar of langer gescheiden	4,959	3,211	0,002
Leeftijd moeder 30–39 jaar	-3,231	-0,728	0,467
Leeftijd moeder 40–49 jaar	-4,049	-0,888	0,375
Leeftijd moeder 50 jaar of ouder	-3,870	-0,809	0,419
Jongste kind 5 jaar of ouder ten tijde interview	1,844	1,312	0,191
R ²	0,084		

De verwachting dat gescheiden, niet-samenwonende moeders minder vaak werken, maar dat ze, als ze werken, langer werken om toch voldoende geld binnen te brengen om bijvoorbeeld de extra kosten van kinderopvang te kunnen betalen, is niet uitgekomen. Geconcludeerd kan worden dat gescheiden, niet-samenwonende moeders niet minder vaak werken dan samenwonende moeders, en dat er ook geen verschil bestaat tussen beide groepen wat betreft het aantal uren dat ze werken. Of een ooit gescheiden moeder nu dus samenwoont of niet, is niet bepalend voor de vraag of ze werkt en hoe lang ze werkt.

5. Conclusie

De gevolgen van een echtscheiding voor de arbeidsparticipatie van moeders zijn beperkt. Gescheiden moeders werken even vaak als gehuwd gebleven moeders. Wel werken

gescheiden moeders, gemiddeld genomen, per week ongeveer vijf uren meer. Gescheiden moeders zijn vaker gestopt met werken, maar ook vaker opnieuw begonnen met werken dan gehuwd gebleven moeders. Moeders die na de geboorte van hun jongste kind werkten en vervolgens zijn gescheiden, stoppen doorgaans met werken. Dit kan komen door het feit dat ze, nu ze alleenstaand zijn, meer tijd nodig hebben voor de zorg voor de kinderen en het huishouden. Moeders die na de geboorte van hun jongste kind niet werkten en vervolgens zijn gescheiden, missen het inkomen van hun ex-echtgenoot en moeten nu zelf voor inkomen zorgen, waardoor ze er juist voor kiezen (weer) te gaan werken. Dit geldt vooral voor de hoger opgeleiden, omdat het voor hen lonender is om te werken dan voor laag opgeleiden.

Tussen momenteel samenwonende en niet-samenwonende gescheiden moeders is in het geheel geen significant verschil zichtbaar in werksituatie. Het wel of niet samenwonen na scheiding is niet bepalend voor de vraag of een moeder werkt en hoeveel uren ze werkt. De verwachting dat gescheiden, niet-samenwonende moeders die alleen zorg dragen voor de kinderen en het huishouden, minder vaak werken, is niet uitgekomen. Blijkbaar zijn gescheiden moeders er na de scheiding aan gewend zelf voor hun inkomen te zorgen en verandert een nieuwe partner met wie ze gaan samenleven hier niets aan.

Laag opgeleide moeders werken minder vaak dan middelbaar en hoog opgeleide moeders. Dit geldt voor zowel de gescheiden als de gehuwd gebleven moeders. Met betrekking tot het aantal uren dat een werkende moeder werkt, bleek dat bij de totale groep werkende moeders hoog opgeleiden meer uren werken dan laag en middelbaar opgeleiden. Wordt echter alleen gekeken naar de groep gescheiden moeders, dan is het opleidingsniveau niet van invloed op de arbeidsduur. Dit kan komen doordat gescheiden, werkende moeders hoe dan ook langer werken dan gehuwd gebleven moeders. Een hoger opleidingsniveau kan dan ook minder bijdragen aan de verhoging van het aantal uren dan in het geval van gehuwd gebleven moeders. Moeders met twee of drie kinderen werken minder vaak en gedurende minder uren dan moeders met één kind, ongeacht of ze gescheiden zijn of niet.

Literatuur

Bouman, A. M., 2004a, Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw. Bevolkingstrends 52(2), blz. 19–23. CBS, Voorburg/Heerlen.

Bouman, A.M., 2004b, Financiële gevolgen van echtscheiding op de lange termijn. Bevolkingstrends 52(4), blz. 85–89. CBS, Voorburg/Heerlen.

Finnie, R., 1993, Women, men, and the economic consequences of divorce: evidence from Canadian longitudinal data. Canadian Review of Sociology and Anthropology 30, blz. 205–241.

Fokkema, T., 2001, Forse inkomensdaling voor vrouwen na echtscheiding en vroege verweiding: bieden hertrouwen en werk uitkomst? Bevolking en Gezin 30(1), blz. 5–29.

Ghysels, J., 2004, The impact of cohabitation and divorce on partners' labour force participation: comparing Britain with Flanders. Antwerpen: UFSIA/Universiteit van Antwerpen.

Hooghiemstra, E. en T. Knijn, 1997, Onder moeders paraplu: alleenstaande ouders op de armoedegrens. In: Engber-

sen, G., J.C. Vrooman en E. Snel (red.), De Kwetsbaren; een tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting, blz. 103–122. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Poortman, A.R. en T. Fokkema, 2001, Economische gevolgen van echtscheiding voor mannen en vrouwen in Nederland, 1949–1998. Sociale wetenschappen 44, blz. 69–92.